
AÝRATYN ÜNSI TALAP EDÝÄN DÜÝPLI KESELLER

XIV BAP

Şu bapda garalyp geçilýän keselleri diňe lukmanyň kömegi arkaly bejerip bolýar. Bu bejergiler üçin oba ýerlerinde tapyp bolmaýan ýörite dermanlar gerekdir. Bu keselleri öý serişdeleri arkaly bejerip bolmaýar. Şu keselleriň birden-birine ýolugan adam lukmana näçe tiz ýüz tutsa, onuň sagalmak mümkinçigi şonça-da ýokarydyr.

SERESAP BOLUŇ: Beýleki baplarda garalyp geçilen keselleriň köpüsi hem agyr bolup, lukman kömegini talap edip bilýär. Seret: Howply keselleriň alamatlary, sah. 42.

INÇEKESEL (IK)

Öýken inçekeseli — bu dowamly(uzak wagtlaýyn), ýokanç (aňsat ýaýraýan) keseldir. Bu kesele islendik adam uçrap biler. Inçekesel köplenç 15-35 ýaş aralygyndaky adamlary, easasan hem AIDS keseli (sah. 399) bolanlary, ýa ysgynsyz, arryklan adamlary, ýa-da inçekeseliňiň ýanynda ýaşayanlary zaýalap bilýär.

Inçekeseli bejerip bolýar. Şeýle-de bolsa, her ýyl şu keselden müňlerçe adamlar ölýär. Öňüni almak ýa bejermek üçin inçekeli ir tapgyrlarda bejermek örän wajypdyr. Şonuň üçin hem siz inçekeseliňiň alamatlaryny bilip, ony hemişe göz astynda saklamalysyňyz.

Inçekeseliň esasy alamatlary:

- Dowamly üsgülewük, aýratyn-da ukudan oýanandan soň bolýan güýçli üsgülewük.
- Adam gündiz çala gyzdyrýar, gijelerine bolsa derleýär.
- Gursakda ýa arkanyň ýokarky böleginde agyry bolup bilýär.
- Adam horlanýar we günsaýyn ysgynsyzlygy artýar.

Agyr ýa-da keseliň ötüşen ýagdaýlarynda:

- Ganly üsgülewük (adatça az-owlak, käwagt bolsa güýçli).
- Solgun, mum ýaly, deri. Garaýagyzyň derisi, aýratyn hem ýüzi, agarýar.
- Sesi örän gyryk bolýar (örän güýçli).

Ýaş çagalarda üsgülewük giç başlanyp bilýär. Emma munuň deregine şu alamatlar ýüze çykýar:

- Çaga hemişe horlanýar.
- Çaga ýygy-ýygydan gyzdyrýar.
- Ýüzi agarýar.
- Boýnunda ýa garnynda düwünler döreyär (limfodüwünler) (sah. 20).

Inçekesel adatça diňe öýkende bolýar. Ýöne ol bedeniň islendik agzasyna hem ýokup biler. Bu kesel çagalarda meningitiň bolmagyna sebäp bolup bilýär (sah. 185). Inçekeselde bolýan deri keselleri babatda seret: sah. 212.

Eger siz özüňizde inçekesel bardyr öýtseňiz, lukmana ýüz tutuň. Inçekeseliň ilkinji alamatlary peýda bolan badyna, saglyk merkezine ýüz tutuň. Lukmanlar deriňizi barlag edip, rentgen suratyna düşürerler. Siziň nemiňizi ýa-da gakylygyňyzy barlap, inçekesel bar bolsa, ony ýüze çykararlar. Köp döwletler şu kesele garşy bolan dermanlary muft berýärler. Golaýdaky saglyk merkezine ýüz tutuň. Size şu aşakdaky dermanlaryň 2, 3 ýa 4-sini bererler:

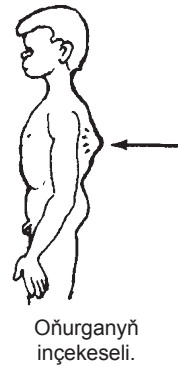
- Isoniazid (INH) gerdejikleri (sah. 361)
- Rifampin gerdejikleri (sah. 362)
- Pirazinamid gerdejikleri (sah. 362)
- Etambutol gerdejikleri (sah. 362)
- Streptomisin sanjymlyary (sah. 363)
- Tiasetazon gerdejikleri (sah. 363)

Dermanlary maslahat berlişi ýaly kabul etmek örän wajypdyr. 2 dermany birbada içmek zerurdyr. (Şu dermanlary kabul edeniňde, töwekgellik we ätiýaçlyk çäreleri barada, sah. 361 - 363). Saglygy goraýşyň işgärleri siziň doly sagalandygyňyzy tassyklaýança, şu dermanlary kabul etmegi dowam ediň. **Özüňizi oňat duýup başlan badyňyza derman kabul etmegi bes etmäň. Inçekeseli doly bejermek üçin 6 aýdan 1 ýyla çenli wagt gerek.**

Oňat iýmitleňjek boluň: kuwwatlylygy ýokary we beloga, witaminlere baý iýmiti köpräk iýiň (sah. 110-111).

Dynç almak wajypdyr. Mümkün bolan ýagdaýyda özüňizi oňat duýýançaňyz, işlemegi bes ediň. Muny ýeňil kabul ediň. Mundan beýläk ýadamazlyk we dem alşyňyzy kynlaşdyrmazlyk üçin, agyr iş etmejek boluň. Köpräk dynç aljak we ýatjak boluň.

Bedeniň islendik agzasyndaky inçekesel hem öýken inçekeseli ýaly bejerilýär. Muňa: boýun mázleriniň IK-sy we garyn boşlugynyň IK-sy (20-nji sahypadaky surata seret), deri IK-sy (sah. 212) bogun IK-sy (mysal üçin, dyzyň IK) degişli bolup bilýär. Oňurga inçekeseliň agyr görnüşi bilen kesellän çaga ysmaz bolmaz ýaly, oňa operasiýanyň gerek bolmagy ahmal (21-nji bab).

Inçekesel örän ýokanç keseldir. Inçekeselli bilen bile ýaşayanlaryň, aýratyn hem çagalaryň inçekesele ýolukmak howpy ýokarydyr.

Eger kimdir biriniň öýünde inçekeselli bar bolsa:

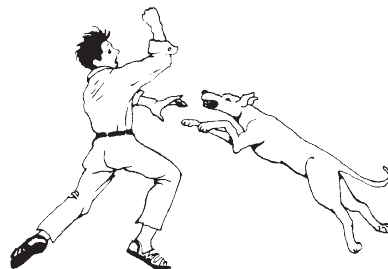
- Mümkün bolan ýagdaýynda maşgala agzalarynyň hemmesini inçekesel barlagyndan geçiriň (tuberkulin barlagy).
- Çagalara inçekesele garşy bolan BSŽ sanjymyny ediň.
- Maşgalanyň her bir agzasy, aýratyn-da çagalalar, ýokumly iýmiti iýmelidir.
- Inçekeseli bolan adam beýleki agzalardan aýra naharlanyp, tä üsgülewügi doly aýrylýança, başga otagda ýatmalydyr.
- Inçekeselli üsgürende, agzyny-burnuny eli bilen tutup, ýere tükürmeli däldir.
- Öz maşgala agzalaryňyzyň horlanmasyna ýa inçekeseliň beýleki alamatlaryna gözegçilik ediň. Inçekesel howpy doly sowulýança, aýda bir gezek her agzanyň agramyny çekip barlaň.

Adatça inçekesel maşgala agzalarynda haýal we kem-kemden başlanýar. Eger kimdir birinde inçekeseliň alamatlary peýda bolan bolsa, ony barlagdan geçiriň we **derrew bejerip başlaň.**

**IRKI WE DOLY BEJERILIŞ KESELIŇ ÖŇÜNI
ALMAKLYGYŇ AÇARYDYR.**

GUDUZLAMA

Guduzlan ýa “dälirän” haýwan, adatça guduzlan it, pişik, tilki, möjek, şagal adamy dişlände, ol guduzlama keseline ýolugýar. Ýarganat we beýleki haýwanlar hem guduzlama keselini ýaýradyp bilýärler.

Guduzlamanyň alamatlary:

Haýwanlarda:

- Olaryň özlerini alyp barşy geň: käwagt sustupes, käwagt bolsa gaharjaň bolýarlar.
- Agyzlary köpürjiklep, ne iýýärler, ne-de suw içýärler.
- Käwagt haýwan ýabanylaşyp (däliräp), töweregindäkileri dişleýär.
- Haýwan 5-7 günden ölýär.

Adamlarda:

- Dişlenilen ýerinde agyry we sanjy döreýär.
- Aglan adam ýaly, sojap dem alýar.
- Adam kynlyk bilen we agyryly ýuwdunýar. Tüýkülige köp we şepbişik bolýar.
- Adam howatrylanyp, gaharjaň bolýar. Gaharynyň möwjemege ahmal.
- Ölümi golaýlanda tutgaýlary tutup, ysmaz bolýar.

Eger dişlän haýwan guduzlandyr öýtseňiz:

- Haýwany bir hepde daňyň ýa kapasa salyň.
- Dişlenen ýeri sabyn we wodorodyň öteturşysy bilen oňat ýuwuň. Ýarany açyk goýuň (sargy etmäň).
- Eger haýwan bir hepde geçmänkä ölse, ýa ol öň öldürilen bolsa, ýa ony tutup bolmadyk bolsa, syrkaýy derrew saglyk merkezine äkidiň. Ol ýerde oňa guduzlama garşy sanjymly ederler.

Guduzlamanyň ilkinji alamatlary dişlenilenden 10 gün ýa 2 ýyl soň (adatça 3-7 hepdäniň dowamynda) ýüze çykyp bilýär. Ilkinji alamatlary peýda bolmanka, guduzlamanyň bejerilişini geçirmeli. Guduzlama keseli başlandan soň, ony bejerip bolmaýar.

Özüni almak:

- Guduzlamasy bardyr öydän haýwanyňyzy öldürip gömüň ýa-da bir hepde kapasda saklaň.
- Haýwanlara waksina sanjymlyny etmegi gurnaň.
- Özüni geň alyp barýan, keselli bolmagy ahmal diýip güman edýän haýwanlardan çagalaryňyzy daşrakda saklaň.

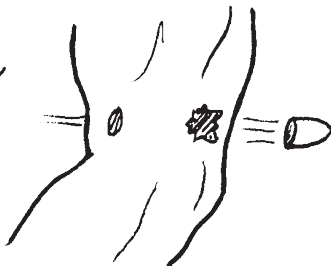
Özüni geň alyp barýan, kesellidir diýip güman edýän haýwanlaryňyzdan ägä boluň. Haýwan hiç kimi dişlemese-de, onuň gyllygy tendäki ýara ýa sypjyryga düşüp, guduzlama keseline uçradyp bilýär.

BÜRMEK KESELI

Adamlaryň nejasatynda, haýwanlaryň tezeginde ýaşayan mikroblar adam tenindäki ýara düşende, ol bürmek keseline uçraýar. Aýratyn hem çuň we hapa ýaralar howpludyr.

BÜRMEK KESELINE UÇRADYP BILÄÝJEK ÝARALAR

Haýwanlaryň, aýratyn-da itleriň we doňuzlaryň dişlemegi

ok ýa tyg ýaralary

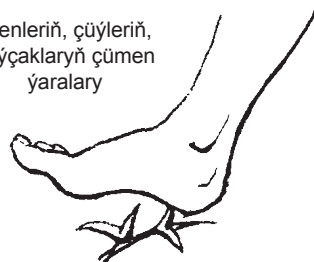

gulagyň hapa iňňe bilen deşilmegi

tikenli simleriň salan ýaralary

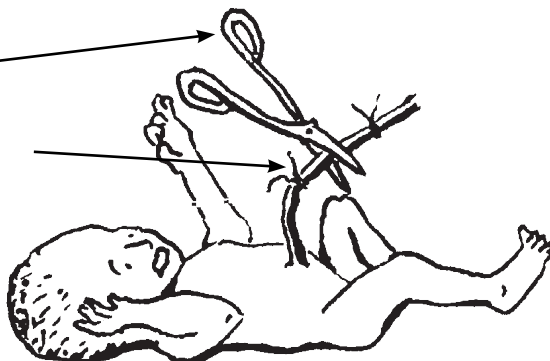
tikenleriň, çüýleriň, gýýçaklaryň çümen ýaralary

TÄZE DOGLAN ÇAGALARDA BÜRMEK KESELINIŇ SEBÄPLERI

Bürmegiň mikroblary ýaňy bolan çaganyň göbegi kesilende geçip bilýär. Bu arassaçylygyň saklanylmadyk, seresaplylyk çäreleriniň görülmedik ýagdaýynda bolýar. Şu ýagdaýlarda:

- Çaganyň göbegini hapa, gaýnadylmadyk gural bilen kesilende;
- Göbek bedenden uzak kesilende (sah. 262);
- Ýaňy kesilen göbek pugta saralyp daňlarda ýa-da gury saklanylmada
- bürmek keseline uçramak howpy artýar.

Bürmegiň alamatlary:

- Infisirlenen ýara (käwagt hiç hili ýara bolmaýar).
- Ýuwdunmak oňaýsyz ýa agyryly bolýar.
- Adamyň äňleri gysylyp, beden we boýun myşsalary gataýar. Adam kynlyk bilen yöreýär.
- Äňleriň birden gysylyp, soňra tutuş bedeniň tutgaýy tutýan ýaly gysylmagy. Syrkaw başga ýere geçirilende ýa oňa el degdirilende, onda şular ýaly duýdansyz ýygrylmalaryň bolmagy ahmal.

Duýdansyz galmagal ýa ýiti ýagtylyk hem şular ýaly ýygrylmalaryň sebäbi bolýar.

Täze doglan çagalarda bürmek keseliniň alamatlary adatça doglandan 3-10 gün soň peýda bolýar. Çaga dyngysyz aglap, emip bilmeyär. Köplenç göbeginiň gyrasy hapa we infisirlenen bolýar. Birnäçe sagatdan ýa günden soň äňleri gatap, bürmegiň beýleki alamatlary hem peýda bolýar.

Bürmek keseliniň ilkinji alamatlary peýda bolanda, ony bejermelidir. Eger siz bürmek keseli bardyr öýtseňiz (çaga dyngysyz aglap, ýatmaýan bolsa), şular ýaly barlagy geçiriň:

DYZ REFLEKSINI BARLAMAK

Aýak erkin sallanyp durka, barmagyňyzyň bogny bilen diz çanagynyň aşagyna uruň.

Eger aýak çalaja galsa, bu kada laýyk

Eger aýak ýokary zyňlyp gitse, bu bürmek ýaly düýpli keseliň alamatydyr. (Munuň meningitiň ýa zäherlenmäniň alamaty bolmagy hem ähtimal)

Bu barlag ýaňy doglan çagada bürmek keseliniň bardygyna güman edilen ýagdaýynda has-da peýdalydyr.

Bürmegiň alamatlary ýüze çykanda näme etmeli?

Bürmek bu ölüm howply keseldir. Onuň ilkinji alamatlarynda derrew lukmana ýüz tutuň. Eger kömek gijigýän bolsa, şulary ediň:

- Ýaranyň bardygyny ýa-da ýokdugyny bilmek üçin, tutuş bedeni barlaň. Köplenç şu ýaralar iriňli bolýar. Yarany açyň-da, ony gaýnadylyp sowadylan suw bilen sabynlap ýuwuň. Ýarany hapadan, iriňden, tikenlerden, gyyçaklardan doly arassalaň. Mümkün bolan ýagdaýynda ýarany wodorodyň öteturşusy bilen ýuwuň.

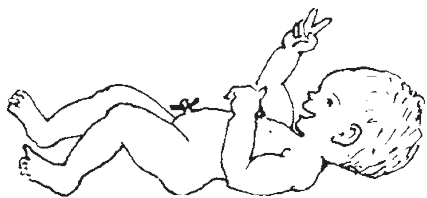
- Derrew penisilliniň 1000000 BIR sanjymyny ediň-de, bu sanjymy her 12 sagatdan gaýtalaň (sah. 353). Eger penisillin bolmasa, onda tetrasiklin ýaly başga antibiotik ulanyň.
- Tapdyran ýagdaýynda adam immunoglobulininiň 5000 BIR ýa-da bürmege garşy antitoksiniň 40000-50000 BIR sanjymyny ediň. Ähli ätiýaçlyk çärelerini görüň (sah. 70 we 389). **Adam immunoglobulini** seýrek ýagdaýda allergik täsir edýär, ýöne ol gymmat we kynlyk bilen tapdyrýar.
- Syrkaw ýuwduň bilen badyna, oňa ýokumly suwuklyklary içiriň.
- Tutgaý tutmaz ýaly, syrkaw fenobarbital (mukdary, sah. 390) ýa diazepam (Walium, sah. 390) beriň: ululara ilki bada 10-20 mg, soňra zerur bolan ýagdaýynda mundan-da köpräk berip bilersiňiz.
- Syrkawa degmejek, ony başga ýere geçirmejek boluň. Ony goh-galmagaldan we ýiti ýagtylykdan goraň.
- Zerur ýagdaýda burnundan we bokurdagyndan nemi sorduryp almak üçin şprise çatylan kateteri (rezin turbajy) ulanyň.
- Saglygy goraýşyň işgäri ýa-da lukman bürmek keseline uçran bäbejigiň burnundan aşgazanyna katetir sokup, oňa ene süýdünü bermeli. Bu çagany iýmit bilen üpjün edýär we ony infeksiýadan goraýar.

Bürmek keseliniň öňüni almak:

Hatda iň oňat hassahanalarda hem bürmek keseline uçranlaryň köpüsi ölýär. Bürmek keselini bejereniňden öňüni alanyň has aňsat.

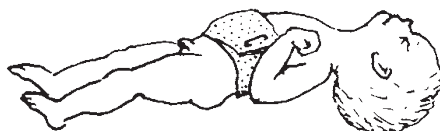
- **Waksinasiýa:** Bu bürmek keselinden ygtybarly goragdyr. Bu waksina ululara-da, çagalara-da edilmelidir. Bu sanjymy tutuş maşgalaňyza ediň (sah. 147). Has doly ygtybarlylyk üçin bu sanjymy her 10 ýyldan gaýtalamalydyr.
- Eger bedeniňiziň bir ýerinde ýara bar bolsa, ony 89-njy sahypada maslahat berlişi ýaly, arassalaň.
- Eger ýaraňyz örän uly, çuň ýa-da hapa bolsa, lukmana ýüz tutuň. Eger bürmek keseline garşy sanjym almadyk bolsaňyz, penisillin kabul ediň. Şeýle-de bürmek keseline garşy bolan antitoksin sanjymyny etmegi unutmaň (sah. 389).
- Ýaňy doglan çagalarda bürmek keseliniň öňüni almak üçin arassaçylygy saklamalydyr. Göbək kesilýän gural örän arassa bolmalydyr (sah. 262). Göbegi gysga kesip, onuň töweregini örän arassa we gury saklamalydyr.

Bu çaganyň göbegini gysga kesip,
açyklygyna goýdular.

Bu çaga sagdyn

Bu çaganyň göbegini uzyn kesip,
ony pugta daňdylar we arassaçylygy
saklamadylar.

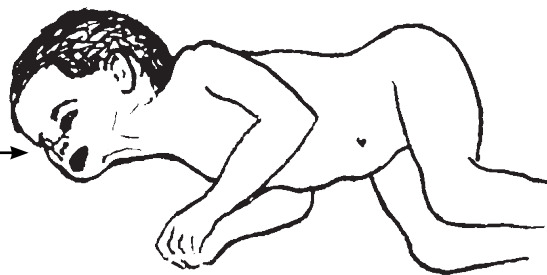
OL BÜRMEK KESELINDEN ÖLDI

MENINGIT

Bu beýniniň howply infeksiýasydyr, ol köplenç çagalarda bolýar. Ol gyzamyk, hapgyrtma, täjijhoraz ýa gulagagyry ýaly kesellerden soň bolýan gaýry üzülmeler hökmünde başlap bilýär. Inçekeli bolan eneleriň çagalary ömürleriniň ilkinji aýlarynda meningit inçekeseline uçraýarlar.

Alamatlary:

- Bedeniň gyzgyny artýar.
- Güýçli kellagyrylar bolýar.
- Çaganyň boýny egilmeýär. Çaga ýarawsyz görünýär we kellesini yza gaýşardyp (surata seret) ýatýar. →
- Arkasy gataýar, kellesini aşak egip bolmaýar.
- Bir ýaşa çenli bolan çagalaryň bekemedik beýnijigi çişýär.
- Sýrkaw gaýtarýar.
- Bábeklerde we ýaş çagalarda irki meningiti saýgarmak kyn bolýar. Çaga dyngysyz aglaýar (hatda emdirilen wagtynda hem) ýa-da ukuçyl bolýar.
- Kāwagt tutgaýlar ýa-da geň hereketler bolýar. Çaganyň ýagdaýy barha agyrlaşýar we diňe özünden gidende köşeýär.
- Meningit inçekeseli birnäçe gününň ýa hepdäniň dowamynda kem-kemden başlanýar. Meningitiň başga görnüşleri birnäçe sagadyň ýa gününň dowamynda döräp bilýär.

Bejerilişi:

Tiz lukman kömegi gerek — her minut hasapda! Mümkin bolan ýagdaýynda syrkawy derrew hassahana äkidiň. Hassahana baryp ýetýänçäňiz:

- Her 4 sagatdan ampicilliniň 500 mg sanjym ediň (sah. 353). Eger ol bolmasa, her 4 sagatdan kristallik penisilliniň 1000000 BIR (sah. 353) sanjymyny ediň. Mümkin bolan ýagdaýynda oňa hloramfenikol beriň (sah. 357).
- Eger güýçli gyzdyrýan bolsa (40-dan ýokary), onuň gyzgynyny öl esgi we parasetamol ýa aspirin bilen aşak düşüriň (sah. 379-380).
- Eger çaganyň enesi inçekeselli bolsa, ýa çagada inçekesel meningiti bardyr öýtseňiz, çaganyň her 5 kile agramyna streptomisiniň 0.2 ml sanjyň-da, derrew lukmana ýüz tutuň. Ampicillini we penisillini diňe meningitiň inçekesel sebäpli bolmadyk ýagdaýynda ulanyň.

Duýdurys:

Inçekeselli eneden doglan çagalara tizden-tiz BSŽ sanjymyny etmeli. Bu olary meningitden gorar. Ýaňy doglan çagalara üçin dozasy 0.05ml (adaty dozanyň 0.1 ml ýarysy). Inçekeseliň öňüni almak boýunça goşmaça maslahatlar, seret sah. 179-180.

GYZZYRMA

Gyzzyrma — bu gan infeksiýasy bolup, üşütmeniň we gyzzgynyň örän ýokary bolmagyna sebäp bolýar. Bu keseliň çybyn-çirkeýler ýaýradýar. Olar gyzzymasy bolan adamyň ganyny sormak bilen, bu keseli başga adama ýokuşdyrýarlar.

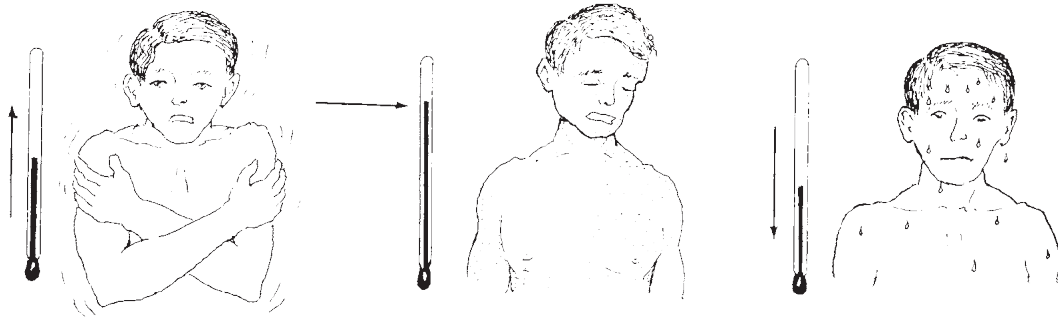
Gyzzymanyň alamatlary:

Bu keseliň adaty görnüşi 3 tapgyrdan ybaratdyr.

Ol üşütmeden we köplenç kellagyrydan başlanýar. Adam 15 minutyň ýa 1 sagadyň dowamynda üşäp sandyraýar.

Üşütme wagty adamyň gyzzgyny galýar (köplenç 40-dan ýokary bolýar). Ol ysgyndan düşýär, gyzarýar (derisi gyzyl bolýar), käwagt samraýar (akylyndan azaşan ýaly). Gyzzgyny birnäçe sagat ýa gün dowam edýär.

Ahyrsoňy adam derläp başlaýar, onuň gyzzgyny düşýär. Adam özüni ysgynsyz duýsa-da, kem-kemden özüne gelip başlaýar.

- Adatça gyzzyrma her 2-3 günden adamy gyzzdyrdýar (bu gyzzymanyň görnüşine bagly), ýöne ilki başda gyzzgyn günde bolmagy mümkin. Gyzzgynyň artyp-peselişi zygiderli we adaty bolmaýar. Şonuň üçin-de, düşnüksiz sytmadan ejir çekýän adam ganyny gyzzyrma keseline barlatmalydyr.
- Gaýtalanýan gyzzyrma köplenç dalagyň ulalyp, gan azlygyň bolmagyna sebäp bolýar (sah. 124).
- Ýaş çagalarda gan azlyk we derisiniň solgunlygy 1-2 gününň dowamynda ýüze çykýar. Gyzzyrma çagalaryň beýnisine täsir edýär (serebral gyzzyrma), tutgaýlardan soň çaga özünden gidýär. Çaganyň aýalary gögümtil-çal reňkde bolup, ol ýygy-ýygdydan uludan dem alýar. (Bellik: emdirilmeýän çagalalar gyzzyrma keseline has köp uçraýarlar)

Barlagy we bejerilişi:

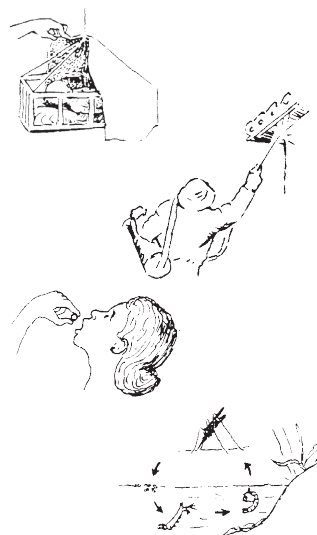
- Eger adam gaýta-gaýta gyzzdyrýan bolsa ýa-da onda gyzzyrma bardyr öýtseňiz, saglyk merkezinde ganyny barladyp görüň. Tropiki gyzzymanyň (şu keseliň örän howply görnüşi) ýüze çykarylan ýagdaýynda derrew bejergi geçiriň.
- Gyzzymanyň giňden ýaýran ýerinde gyzzgynyň düşnüksiz sebäplere görä ýokarlanmagyny gyzzyrma ýaly bejeriň. Gyzzyrma garşy bolan dermanlary kabul ediň (dermanlaryň mukdary barada, sah. 365 - 368).
- Derman içeniňizden soň ýagdaýyňyz oňatlaşyp, birnäçe günden soň ýene-de gyzzdyryp başlasaňyz, onda başga derman kabul etmeli. Maslahat üçin golaýdaky saglyk merkezine ýüz tutuň.
- Eger gyzzymasy bardyr öýdýän syrkawyňzyň tutgaýlary tutup başlasa ýa meningitiň başga alamatlary peýda bolsa (sah. 185), onda serebral gyzzymanyň bolmagy ahmal. Derrew gyzzyrma garşy bolan dermanyň sanjymyny ediň (sah. 367).

GYZZYRMANYŇ (WE DENGGE GYZZYRMASYNYŇ) ÖŇÜNI NÄDIP ALMALY

Gyzzyrma köplenç howanyň ýagşyly, yssy döwründe bolýar. Eger hemmeler birleşse, keseli togtadyp bolar. Gözegçiligiň şu usullary iş ýüzünde geçirilmelidir.

1. Çybyn-çirkeýlerden gaça duruň. Peşehanalarda ýatyň. Çagalary hem peşehanalarda ýatyryň.
2. Gyzzyrma keseline gözegçilik edýän adamlar bilen hyzmatdaşlyk ediň. Olar siziň obaňyza gelenlerinde, gyzdyryp-üşüdüň maşgalalar bar bolsa, olar barada habar beriň. Şonda gan barlagyny geçirmek arkaly obaňyzda gyzzyrmanyň bolup-bolmazlygy barada bilersiňiz.
3. Eger gyzzyrma bardyr öýtseňiz, ony derrew bejerip başlaň. Gutulanyňyzdan soň sizi çakan çybyn-çirkeýler başga adamlara bu keseli ýokuşdyryp bilmez.
4. Çybyn-çirkeýleri we olaryň ýumurtgalaryny ýok ediň. Olar ýata suwlarda köpelýärler. Ýata suwly howdanlary, çukurlary, köne bankalary, döwlen küzeleri arassalaň. Çybyn-çirkeýleriň ýaşaýan batgalyklaryny guradyň ýa-da üstüne biraz ýag guýuň.
5. Gyzzyrma keseline garşy bolan dermanlary bellenen zygyderlilikde kabul edilende, bu keseliň öňüni alyp ýa-da onuň täsirini gowşadyp bolýar (sah. 365-368).

DENGGE GYZZYRMASY (SÜŇKLERIŇI AGYRDÝAN GYZGYN)

Bu keseli köplenç gyzzyrma keseli bilen bulaşdyrýarlar. Ol çybyn-çirkeýleriň geçirýän wirusy sebäpli bolýar. Soňky döwürde bu kesel köp ýurtlarda giňden ýaýrady. Gyzzyrma adatyça yssy ýagşyly möwsümlerde ýüze çykyp, köplenç epidemiyanyň (birkada köp adamyň kesellemegi) bolmagyna sebäp bolýar. Adam denge gyzzyrmasy bilen birnäçe gezek keselläp bilýär. Keseliň gaýtalamasy köplenç has agyr geçýär. Denge gyzzyrmasyň öňüni almak üçin çybyn-çirkeýleri ýok ediň we ýokarda berlen maslahatlara eýeriň.

Alamatlary:

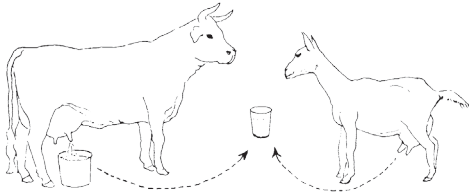
- Adam birdenkä güýçli üşüdiş gyzdyryp başlaýar.
- Adamyň endamy, kellesi, agyrýar, bokurdygy galýar.
- Adam özüni gaty ýarawsyz we ysgynsyz duýýar.
- 3-4 günden adamyň ýagdaýy birnäçe sagatlyk ýa 2 günlük gowulaşýar.
- Soňra kesel ýene 1, 2 günlük gaýdyp gelýär. Köplenç ele we dabana örgün öryär.
- Soňra bu örgün tutuş ele, aýaga we bedene (adatyça yüzde bolmaýar) öryär.
- Günorta – gündogar Aziýada Denge gyzzyrmasyň güýçli görnüşleri deri astynda gan akmasynyň bolmagyna ýa howply içki gan akmasyna sebäp bolýar.

Bejerilişi:

- Hiç bir derman kömek etmeýär, kesel birnäçe günden öz-özünden aýrylýar.
- Dynç alma, köp suwuklyk, agyra we gyzgyna garşy parasetamol kabul ediň (aspirin bolmaýar).
- Gan akması güýçli bolanda, zerur ýagdaýda şokda edilýän bejergileri geçiriň (sah.77).

BRUSELLOZ (MALTA GYZZYRMASY)

Bu kesel infisirlenen sygyrlaryň ýa geçileriň süydi çigligine içilende ýüze çykýar. Şeýlede bu kesel infisirlenen mallar bilen iş salyşýan adamlara deridäki syppyryklaryň, ýaralaryň ýa

**BRUSELLOZYŇ ÖŇÜNI ALMAK:
HIÇ HAÇAN ÇIG SÜÝT IÇMÄŇ.**

öýkenleriň üsti bilen geçip bilýär.

Alamatlary:

- Brusellyoz üşütme bilen gyzdyrmadan başlap bilýär. Ýöne ol köplenç ýadawlykdan, ysgynsyzlykdan, işdä kesilmekden, aşgazanda, käwagt bogunlarda agyrylaryň peýda bolmagyndan başlanýar.
- Adam güýçli ýa orta halda gyzdyrýar. Adatça bu kesel günortandan soň gyzdyrdyp başlaýar we ertirlerine derledýär. Bu keseliň gaýtalalanýan görnüşinde gyzgyn birnäçe günläp aýrylyp, soňra ýene gaýtalaýar. Bejergi geçirilmedik ýagdaýynda, brusellyoz birnäçe ýyllap dowam edýär.
- Boýundaky, goltukdaky ýa gasykdaky limfodüwünleriň çişmegi mümkin (sah. 88).

Bejerilişi:

- Eger brusellyoz bardyr öýtseňiz, lukmanlar bilen maslahatlaşyň. Sebäbi bu keseli başga keseller bilen bulaşdyrmak aňsat. Brusellyozyň bejerilişi uzak wagtlaýyn we gymmatdyr.
- Ululary tetrasiklin bilen bejeriň: 3 hepdäniň dowamynda günde 4 gezek 250 mg-lyk 2 kapsuladan kabul etmeli. Seresaplylyk çäreleri babatda seret: 356-njy sahypa. Eger ol bolmasa, ko-trimoksazol kabul ediň (mukdary we ätiýaçlyk çäreleri barada, sah. 358).

Öňüni almak:

- Sygryň ýa geçiň süýdünü diňe gaýnadyp içiň. Brusellyozyň ýaýran ýerlerinde çig süýtden edilen peýnirleri iýmezlik howudyr.
- Deriňizde syppyryklar, ýaralar bolan ýagdaýynda mallara seresaply çemeleşiň.
- Mallaryň saglyk ýagdaýyna gözegçilik edýän adamlar bilen hyzmatdaşlyk ediň.

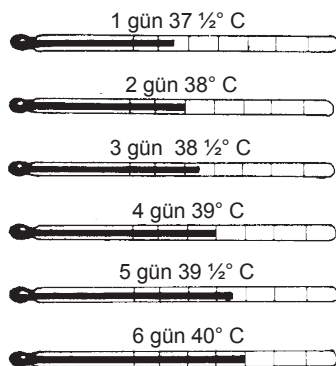
GARYN GARAHASSALYGY

Garahassalyk — bu tutuş organizme täsir edýän içege infeksiýasydyr. Ol hapa azyk, suw arkaly nejasatdan agza düşüp, köplenç epidemiýalaryň (köp adamyň birbada kesellemegi) bolmagyna sebäp bolýar. “Gyzzyrma” diýip atlandyrylýan (sah. 21) dürli infeksiýalardan garyn garahassalygy iň howplusydyr.

Garyn garahassalygynyň alamatlary:

Birinji hepde:

- Sowuklama ýa dümew ýaly başlanýar.
- Adamyň kellesi agyrýar, bokurdagy galýar, köplenç gury üsgürýär.
- Adamyň gyzgyny gün-günden artyp, 40°C we ondan hem ýokary galýar.
- Damar urgulary şu gyzgyna laýyk däl, örän haýal bolýar. Damar urgusy we gyzgyny her ýarym sagatdan barlanylmalý. Eger syrkawyň gyzgyny artyp, damar urgusy haýallaýan bolsa, onda garyn garahassalygynyň bolmagy ahmal (sah. 26).
- Käwagt gaýtarma we içgeçme ýa içgatama bolup bilýär.

Ikinji hepde:

- Adam güýçli gyzdyrýar, damar urgusy haýal bolýar.
- Tende gülgüne tegmilleriň peýda bolmagy mümkin.
- Sandyrama bolýar.
- Adam samraýar (ol aýdyň pikirlenip bilmeýär).
- Ysgynsyzlyk, guraklyk bolýar, adam horlanýar.

Üçünji hepde:

- Eger gaýry üzülmeler bolmasa, gyzgyn aşak düşýär, beýleki alamatlary hem kemkenden ýitýär.

Bejerilişi:

- Lukmana ýüz tutuň.
- Garyn garahassalygynyň hloramfenikola we ampicilline garşylyk görkezýän ýerlerinde azyndan 2 hepde ko-trimoksazol (sah. 358) beriň.
- Ululara hloramfenikoly (sah. 357) berip görüň: azyndan 2 hepde günde 4 gezek 250 mg-lyk 3 kapsula. Hloramfenikolyň bolmadyk ýagdaýynda ampicillin (sah. 353) ýa tetrasiklin (sah. 356) beriň.
- Sowujak öl esgi bilen gyzgyny düşüriň (sah. 76).
- Suwsuzlanma garşy köp suwuklyk: çorba, miwe suwuny, regidron içgisini beriň (sah. 152).
- Zerur bolanda ýokumly iýmiti suwuk görnüşde beriň.
- Syrkawyň gyzgyny doly düşýänçä, ol düşekde ýatmalý.
- Egersyrkawyň nejasatyndagan bolsa, peritonitiň (sah. 94) ýa-da öýken sowuklamasynyň (sah. 171) alamatlary peýda bolsa, ony derrew hassahana äkidiň.

Öňüni almak:

- Garyn garahassalygynyň öňüni almak üçin azyga we agyz suwuna adam nejasatynyň düşmegine ýol bermeli däl. 12-nji bapda maslahat berilýän şahsy we jemgyýetçilik arassaçylygyny saklamalydyr. Hajathanalar gurnuň we şolardan peýdalanylň. Hajathanalaryň agyz suwunyň alynýan yerinden uzakdadygyna göz ýetiriň.
- Garyn garahassalygy köplenç sillerden ýa weýrançylykdan soň ýüze çykýar. Şonuň üçin-de şu döwürlerde arassaçylyga aýratyn üns bermelidir. Agyz suwunyň arassadygyna göz ýetiriň. Siziň ýaşayan ýeriňizde garyn garahassalygynyň ýüze çykan ýagdaýynda agyz suwuny gaýnadyp içiň. Bu keseliň sebäbini ýa hapalanan suwdan, ýa-da iýmitden aqtaryň.

- Garahassalygyň ýaýramagyna ýol bermezlik üçin, syrkaw aýry otagda bolmalydyr. Onuň gap-çanagyndan hiç kim ýyip-içmeli däl. Onuň nejasatyny gömmeli ýa-da ýakmaly. Olara seredýän adamlar ýygy-ýygydan elini sabyňlap ýuwmaly.
- Käbir adamlar gutulandan soň hem garahassalygy ýokuşdyryp bilýär. Şonuň üçin-de, garahassalyga uçran adam gutulandygyna garamazdan, şahsy arassaçylygy saklamalydyr. Oňa nahar bişirilýän ýerlerde işlemek bolmaýar. Garahassalygy ýokuşdyrýan adamlara käwagt ampisillin oňat kömek edýär.

ÖRGÜNLI GARAHASSALYK

Örgünli garahassalyk hem garyn garahassalygyna meňzeş. Ýöne bu kesel:

arkaly geçýär.

Alamatlary:

- Örgünli garahassalyk güýçli sowuklama ýaly başlanýar. Bir hepdeden ýa ondan köp wagtdan adam gyzdyryp başlaýar, kellesi we gursak myşsalary agyrýar.
- Adam gyzdyryp başlandan birnäçe gün soň ilki goltugynyň aşagyna, soňra bedenine, eline, aýagyna örgün öýrýär. Ýöne bu örgün onuň ýüzüne, eliniň aýasyna we dabanyňa örmeýär. Bu örgün kiçijik gögümtil tegmiller ýaly görünýär.
- Adam 2 hepdeäniň ýa-da ondan hem köp wagtyň dowamynda gyzdyrýar. Örgünli garahassalyk adatça çagalarda orta halda, garrylarda bolsa agyr geçýär. Bu keseliň epidemik görnüşi örän howpludyr.
- Eger örgünli garahassalyk sakyrťgalaryň dişlemegi arkaly ýokan bolsa, onda olaryň dişlän ýerinde köplenç uly agyryly ýara peýda bolup, onuň töweregindäki limfodüwünler çişip agyrýar.

Bejerilişi:

- Eger kimdir biri örgünli garahassalyga uçrandyr öýtseňiz, lukmana ýüz tutuň. Köplenç ýörite barlaglary geçirmeli bolýar.
- Ululara tetrasiklin beriň: 250 mg-lik 2 kapsulany günde 4 gezek 7 gününň dowamynda (sah. 356) beriň. Hloramfenikol hem peýda edýär, ýöne onuň goşmaça täsiri bolýar (sah. 357)

Öňüni almak:

- Arassaçylygy saklaň. Maşgala agzalaryňyzyň bitlemegine ýol bermäň.
- Itleriň sakyrťgalaryny aýryň, olaryň öýe girmegine ýol bermäň.
- Alakalary öldüriň. Olary tutmak üçin gapanlary guruň ýa-da pişikleri ulanyň. Ýöne zäher ulanmaň, sebäbi ol beýleki haýwanlar we çagalalar üçin howpludyr.

Alaka bürelerini öldüriň. Öli alakalara el degirmäň, sebäbi büreler siziň üstüňize böküp geçmegi ahmal. Alakanyň hinlerine insektisidleri goyuň.

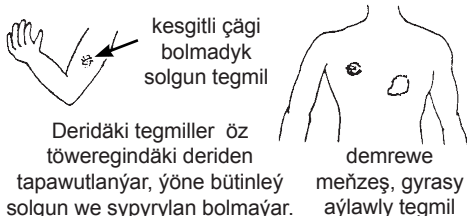
HEÝWERE KESELI (HANSENIŇ KESELI)

Bu orta haldaky ýokanç keselidir. Ol haýal, käwagt birnäçe ýylyň dowamynda döreyär. Ol heýwere keselinden doly gutulmadyk adamdanda kesellere garşylygy pes bolan adamlara geçip bilýär. Heýwere keseliniň adaty bolan ýerlerinde ýaşayan çagalar her 6-12 aýdan, aýartyn hem heýwere keselli bilen bile ýaşayanlar, şu kesel babatda barlanylmaladyrlar.

Alamatlary: heýwere keseli dürli deri kynçylyklaryna, aýaklaryň we eliň syzyjygynyň ýitmegine we ysmaz bolmagyna sebäp bolýar.

Heýwere keseliniň ilkinji alamaty — deride kem-kemden ulalýan, agyрмаýan, gijemeyän tegmil. Ilki tegmiliň içindäki syzyjylyk kada laýyk bolýar. Bu tegmile gözegçilik ediň. Eger tegmiliň syzyjylygy peselse ýa ýitse (sah. 38), onda munuň heýwere keseliniň bolmagy ahmal.

Bedende, aýratyn-da ýüzde, elde we aýakda tegmilleriň bolup-bolmazlygyny barlaň.

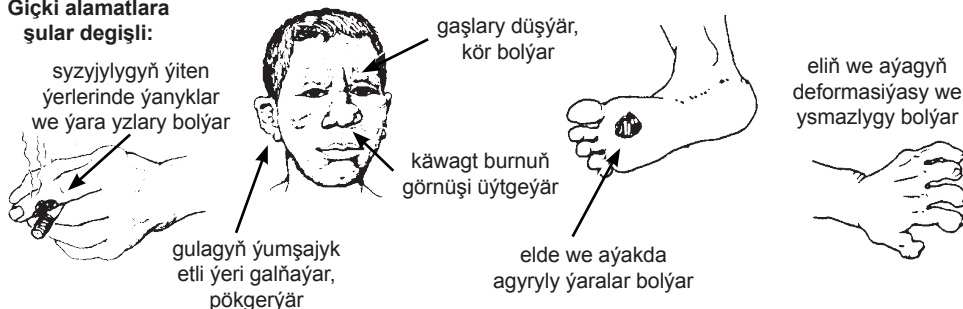

Giçki alamatlary adamyň kesele bolan garşylygyna bagly bolýar. Şonuň üçin şulara gözegçilik ediň:

- Eliň-aýagyň syzyjygynyň ýitmegine, guruşmagyna, sançmagyna we tegmillerdäki deriň syzyjylygynyň ýitmegine;
- Eliň-aýagyň ysgynsyz bolup, olaryň deformasiýasyna;
- Deriň astynda ýogyn ýüp ýaly çişen nerwlere; nerwlere basylanda, olaryň agyryly bolmagy mümkin.

Giçki alamatlary şular degişi:

Heýwere keseliniň bejerilişi: Adatça heýwere keselini bejerip bolýar, ýöne dermanlary birnäçe ýyllap kabul etmeli bolýar. Iň oňat derman dapson. Eger mümkin bolsa, ony rifampin (sah. 364) bilen kabul ediň. Dermanlary kabul edýän döwürüňizde heýwere keseliniň “täsiriniň” beterlemegi mümkin (mysal üçin, gyzgyn, örgün, agyry, belki, eliň, aýagyň çişmegi ýa gözüň zaýalanmagy). Muňa garamazdan, dermanlary kabul etmegi dowam ediň we lukmana ýüz tutuň.

Elleriňe, aýaklaryňa we gözleriňe zyýan ýetmeginiň önüni almak: Heýwere keseline ýolugan adamyň elinde, aýagynda görünýän açyk uly ýaralar köplenç şu kesel sebäpli bolmaýar. Şonuň üçin-de olaryň önüni alyp bolýar. Olar syrkawyň syzyjlygyny ýitirmegi zerarly öz bedenini gorap bilmeýändiginiň netijesinde bolýar.

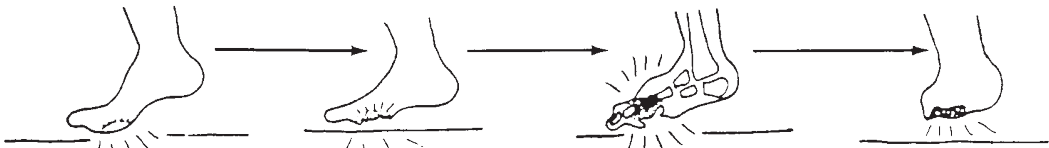
Mysal üçin, adam köp wagtlap ýöräninden soň, aýagynda gabarçak emele gelýär. Syzyjlygy kada laýyk bolan adamda bu gabarçak agyrýar. Ol ýa ýöräp bilmeýär ýa-da agsap ýöreyär.

Emma heýwere keseline ýolugan adamda gabarçak emele gelende, ol agyrmaýar.

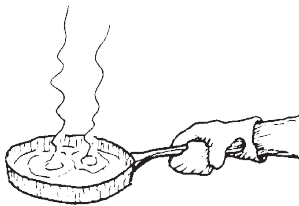
Ol ýöremegini dowam etdirýär, gabarçak ýarylýar we infisirlenýär.

Agyrmaýanlygy sebäpli infeksiýa has çuň aralaşyp, süňki zaýalaýar.

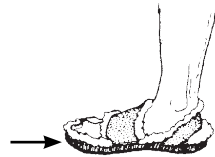
Wagtyň geçmegi bilen süňk zaýalanýar, aýagyň daşky görnüşi üýtgeýär.

1. Elleriňizi we aýaklaryňyzy kesip, gögerdip, pakgardyp, ýakyp biläýjek zatlardan goraň.

Hiç ýerde, aýratyn hem daşlaryň we tikenleriň bolan ýerlerinde, aýakýalaňaç gezmäň. Köwşüňiziň içine aýaklaryňyzy sürtýän ýerlerine ýumşajyk esgi goýuň.

Işläniňizde ýa nahar bişireniňizde ellik geýiň. Gyzgyn zatlary diňe ellik geýeniňizden soň alyň. Mümkün bolan ýagdaýynda ýiti we gyzgyn zatlar bilen işlemäň. Çilim çekmäň.

2. Her günň ahyrynda, aýratyn hem uzak ýöremeli bolan ýagdaýyňyzda, eliňizi we aýaklaryňyzy ünsli gözden geçiriň. Kesikleri, gögeren ýa deşilen ýerleri gözläň. Şeýlede tegmilleri: gyzyl, gyzgyn, çişen, pökgeren ýerlerini gözläň. Şular ýaly ýerleriň bolan ýagdaýynda eliňize, aýagyňyza dynç beriň. Deriniň reňki öňki durkuna gelyänçä, ele-aýaga agram salmaň. Bu deriniň galňap, onuň berkemegine ýardam eder. Ýaralaryň önüni alyp bolýar.
3. Eger açyk ýaraňyz bar bolsa, ony tä doly bitýänçä, arassa we asuda halda saklaň. Şu ýere gaýdyp şikes ýetirmejek boluň.
4. Gözleriňizi goraň. Gözleriň köp kynçylygy syzyjlygyň ýitmegi zerarly döreyär. Gözleriň arassa we nemli galmagy üçin, olary ýygy-ýygydan ýumup-açmaly. Eger gözleri açyp-ýummak kyn bolsa, gözüňizi günüň dowamynda birnäçe gezek, aýratyn-da olara tozan düşen ýagdaýynda, mäkäm ýumuň. Günden goraýan äýnek dakynyň. Gözüňiziň arassalygyny saklaň, siňeklerden goraň.

Eger siz şu seresaplylyk çäreleri görüp, irki bejergini geçirseňiz, heýwere keseliňiziň esasy zeper ýetirmeleriniň önüni alyp bilersiňiz.